

A Habsburg-elynyomás Erdélyben II.

A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért (1690—1847)

3.

A Habsburg-hatalom berendezkedése első pillanatától kezdve mindent megtett, hogy eltörölje az ország sajátosságait, és a többi tartomány mintájára alakítsa át az erdélyi társadalmi és állami intézményeket, sőt magát az életformát is. A bécsi udvar Magyarországot és Erdélyt úgy tekintette, mint fegyverrel elfoglalt és birtokba vett tartományt, és a fegyverjogra hivatkozva vezette be az abszolút hatalmat. A XVII. század végén a német származású Kollonich Lipót esztergomi érsek dolgozott ki egy nagy és részletes nemzeti beolvasztási tervet. A császári tiszti családból született Kollonich maga is katonaként kezdte pályafutását, s közel harmincéves volt, amikor papi pályára lépett. 1686-tól bíboros, 1695-től esztergomi érsek, de egyházi méltóságai mellett fontos állami funkciókat is betöltött, hosszú időn át mint kamarai elnök ő irányította a birodalmi pénzügyeket. Emellett főszorgalmazója volt az elnémetesítésnek és az ellenreformációnak.

Kollonich *Einrichtungswerk* (Berendezkedési munkálat) című tervezetét 1689-ben mutatta be a császárnak. A tervezet főcélja a germanizálás volt; szorgalmazta a katolikus vallású németek letelepítését, „hogy a királyság vagy legalább nagy része lassanként germanizáltságos, a forradalmakhoz, a zavargásokhoz szokott magyar vér a német által mérsékeltebbé, örökös királya és ura iránt állandó hűséghez és szeretethez szokjék”. A tervezet arról is szólt, hogy elő kell segíteni a lakosság vagyonosodását, de hozzáteszi, hogy a népen időnként, mielőtt a jólét bizonyos fokát elérte, valósággal eret kell vágni, nehogy elbizakodjék, és kedvet kapjon a zendülésre.¹

Kollonich terveit Erdélyben a véreskező Caraffa tábornoknak kellett volna megvalósítania. Az olasz származású főtiszt Erdély germanizálását tűzte ki célul, s ennek érdekében kedvezett a szászoknak, akiket „egész Erdély nervusa és díszé”-nek nevezett. Ezekből az előnyökből főleg a szász patríciusok húztak hasznot, akik ilyenformán megerősítették kizsákmányolói helyzetüket. A szász néptömegek, Erdély egész lakosságával egyetemben, visszautasították a Habsburg-uralmat. Ennek legékezebb bizonyítéka a brassói kézművesek 1688-as lázadása a császári hadak ellen. Ugyanakkor Caraffa az osztrák politikai hagyományoknak megfelelően igyekezett megnyerni a főrangúakat. Címeiket, hivatalokat szerzett azoknak, akik katolikus hitre tértek, és vállalkoztak arra, hogy hűséges kiszolgálói legyenek az újonnan berendezkedő hatalomnak.

Mérhetetlenre nőtt a korrupció és nyomorúság. Cserei Mihály *Históriájában* olvassuk az erdélyi úri családokról: „Egymásra való irigységből a grófi, baronatusi titulusokat szaporán hordatják vala magoknak az udvartól, némelyek olyanok is, kik a régi jó szokás szerint még jó nemes ember módjára sem élhettek volna jószágokból.” Így támadtak „a giz-gaz grófocskák, a dírib-darab grófok”. A szegény népet ugyanakkor iszonyatos adóterhekkel nyomták: „Az executor németek a szegénységet csigázták, kínozták, kötözték, verték, sós vízzel itatták a pénzért.” Sokan öngyilkosságba menekültek a zsarolások elől, mások családjukkal együtt elbujdostak.²

Az osztrák hatalom ördögi érzékkel alkalmazta a *divide et impera* elvét, és nem szünt meg ellentéteket szítani az erdélyi nemzetiségek között azzal a végső céllal, hogy megfossa őket anyanyelvüktől, vallásuktól, ősi hagyományaiktól.

Kollonich programja az erdélyi lakosságra zúdított sok-sok keserűség ellenére egészen mégsem valósulhatott meg. Ez elsősorban a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcnak köszönhető. Az 1704-es gyulafehérvári országgyűlés II. Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmévé választotta, és 1707 tavaszán Marosvásárhelyt ünnepelesen beiktatta a fejedelmi székbe. *Rákóczi olyan államhatalom létrehozása érdekében fogott fegyvert, és olyan társadalom megszervezésén fáradozott, amely az együttélő nemzetiségek erejére támaszkodik, nyelvi, vallási tekintetben türelmet hirdet, és a társadalom belső előmenetele, jövőndő fejlődése érdekében szembehe-*

lyezkedik a Habsburg-hatalommal. Maga Rákóczi a mozgalom bukása után is gyakran emlékezik elismeréssel a mellé sereglett, különböző nemzetiségű felkelők: magyarok, szlovákok, románok, ukránok hősi harcáról és áldozatos kitartásáról.³

A Rákóczi vezette szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711) után a Habsburg-udvar változott módszerekkel látott hozzá a maga sajátos, összbirodalmi céljai megvalósításához. A bécsi központi hatalom megszilárdítása és kiszélesítése volt továbbra is a fő cél. A Lipót-féle hitlevélnek csak azok a rendelkezései maradtak meg, amelyek a királyi hatalom jogait és az irányába előírt kötelezettségeket írták körül, de mellőzték mindazt, ami a megszűnt önálló fejedelemség jogaival kapcsolatos volt.

A Habsburg-hatalom dinasztikus tervei Nyugat-Európában — mint láttuk — nem vezettek célhoz, az uralkodóház figyelmét most már kelet felé fordította, s Mária Terézia, majd II. József a felvilágosult abszolútizmus jegyében látott hozzá a birodalom belső átszervezéséhez. Nem tagadhatjuk azt, hogy az új állampolitika mögött ne lett volna valamelyes korszerűsítő szándék, ámde a népboldogítási törekvés megint csak a germanizálásban fedezte fel a legcélravezetőbb utat.

II. József a közigazgatás nyelvét a németet tette. 1784-ben rendeli el, hogy egységes kormányzati nyelvként a németet kell bevezetni. Ezt azzal indokolja, hogy így a birodalom különböző nemzetiségű népeinek alkalmuk nyílik az általános műveltség megszerzésére. A rendelet leszögezi, hogy „a holt nyelvek, amilyen a latin, használata eléggé tanúsítja, miszerint a nemzet nem rendelkezik a műveltség bizonyos fokával, mert vagy az bizonyosodik be, hogy anyanyelve hiányos, vagy hogy azt más nép nem tudja olvasni és írni, s hogy csak a tanult emberek, akik járatosak a latinban, vannak abban a helyzetben, hogy gondolataikat írásban kifejezzék. Így a nemzetet éppen olyan nyelvvél kormányozzák, és olyan nyelvből adják igazságszolgáltatását, amelyet meg sem ért.”⁴ Amilyen helyes a rendelet bírálata a latin nyelvről, éppen olyan helytelen az az állítás, hogy helyette az egész birodalomban csak a német jöhet számításba mint hivatalos nyelv.

A nyelvrendelet legsúlyosabb következményeit az oktatás látta.

A XVIII. század hatvanas éveitől az oktatásügy teljes egészében az egyházak kezében volt. Az állam minden erejével támogatta az ellenreformációt és a vallási uniót szolgáló katolikus iskolákat, sok akadályt gördített a protestáns és az ortodox iskolák fenntartása elé, de magába a tanítási anyagba még nem szült bele. A század második felében megváltozik a helyzet, s az iskola is a németesítésnek lesz az eszköze. II. József nyelvrendeleite ugyanis a követelménnyel lépett fel, hogy az oktatás minden szintjén, az elemi iskolától az egyetemig, német nyelvű legyen a tanítás. A népiskolákban németül nem tudó tanító többé nem vehető fel, az alkalmazásban lévőknek pedig vizsgát kell tenniük német nyelvből. A középiskolákban csak németül tudó tanulókat lehet ösztöndíjban részesíteni, s arról is intézkedtek, hogy a gimnáziumban a latint ne az anyanyelv, hanem a német segítségével oktassák.⁵

II. József azon kísérlete, hogy adminisztratív intézkedésekkel (a rendi és egyházi kiváltságok korlátozásával, a gazdasági és kulturális fejlődést előmozdító reformokkal) egységes, német jellegű centralizált államot hozzon létre, megghiúsult. A császár- király egyaránt szembe találta magát a rendi-feudális ellenállással és az alakuló nemzeti elemek elutasító magatartásával. A soknemzetiségű Habsburg-monarchiában a XVIII. század végén történelmileg túlhaladott és elhibázott kísérlet volt egységes nemzeti állam létrehozására törekedni. Hamarosan be kellett látnia magának a császárnak is, hogy céljai keresztülvitelében csak a maga létrehozta hivatalnokseregére építhet. Ez a polgári és kismemesi rétegekből álló bürokrata had, a nemzetek és nemzetiségek felett álló összbirodalmi (übernationaler Gesamtstaat) eszméért lelkesedett, valójában a német hegemoniát megvalósító dinasztikus érdeket szolgálta.⁶

A felvilágosodott abszolútizmus e hivatalnokokra támaszkodva hatalmas állami bürokráciát épít ki, és abban reménykedik, hogy néhány év alatt nyelvileg és nemzetiségileg homogenizálja a birodalom lakosságát. A rendeletek és jelentések fennmaradt hatalmas kötegei bizonyítják, hogy az etatista-voluntarista szemlélet alaposan elszámította magát: a központi rendeletek fokozódó ellenállásba ütköztek, s a kitűzött elnemetietlenítés szándékával szemben a nemzeti öntudat ébresztését és fokozódó erősödését eredményezték. A román történetírás azonban rámutatott, hogy II. József reformjai: türelmi rendelete, amely a románoknak is lehetőséget adott közhivatalok viselésére, a „politikai nemzetek” kiváltságainak korlátozása, a királyföldi alattvalók jogegyenlőségét biztosító leirata, a nemesség korlátlan hatalmának megfékezése, az örökös jobbágyság felszámolása, együttvéve új fejlődési távlatokat nyitottak a románság számára. A jozefinizmus persze nem biztosított

az erdélyi román lakosságnak kedvező feltételeket az önálló nemzeti fejlődéshez, mint ahogy nem biztosította ezt a magyarság részére sem.

A gyors németesítés koncepciója megbukott, és II. József halálos ágyán a nyelvrendeletet is visszavonta. Utódai visszatértek a hagyományos Habsburg-módszerekhez, konzervatív abszolutisztikus centralizmus alkalmazásához, és a birodalom kormányzásában elsőbbséget biztosítottak a rendőri intézkedéseknek.⁷

II. József politikájának bukásából utódai nem azt a tanulságot vonták le, hogy a birodalom népei polgári nemzetté válásának a lehetőségét biztosítsák, hanem azt, hogy lehetőleg minden eszközzel gátolják az anyanyelvű kultúra szabad kibontakozását s a nemzeti művelődési intézmények megszervezését és funkcióbá állítását. A francia birodalom példájából is csak negatív tanulságot vontak le, azt, hogy akadályozzák a polgárosodás folyamatát, és helyezkedjenek szembe minden haladó törekvessel, lett legyen az társadalmi, nemzeti vagy művelődési.

Nem tekintve II. Lipót rövid ideig tartó uralmát, aki más módszerekkel ugyan, mint II. József, de még mindig a felvilágosodott abszolutizmus szellemében uralkodott, a Habsburg-birodalomban a legkonzervatívabb és legreakciósabb eszközök igénybevételével kormányoztak. A francia forradalom eszményei és európai hatása láttán a bécsi udvar a feudalizmus tartósításában fedezte fel a maga számára az egyetlen életbiztosítékot, még szorosabban fűzte magához a főnemeseket és a főpapságot, reájuk támaszkodva nyílt támadást intézett minden haladó mozgalom, csoportosulás vagy egyéni kezdeményezés ellen.

A feudális abszolutizmus válságát I. Ferenc császár véres terrorintézkedésekkel próbálta feltartóztatni.

1795. május 20-án a budai Vár alatt a kaszálórétén a magyar jakobinus mozgalom öt vezetőjének hóhér pallasoa oltotta ki az életét, sokakat pedig életfogytig várbörtönre ítélték. A Martinovics Ignác és Hajnóczy József vezette mozgalomban találkozott a centralizálással és németesítéssel szembehelyezkedő közmenesi mozgalom a feudalizmus felszámolásáért küzdő demokratikus értelmiség republikánizmusával. A mozgalom egyesítette a nemesi reformizmus és a polgári radikalizmus érdekeit. A szabadság és egyenlőség megvalósítását tűzték ki célul, és a mozgalom vezetői tudták, hogy a legfontosabb feladat a jobbágság felszabadítása, mert anélkül sem emberi, sem nemzeti kibontakozás nem lehetséges. Martinovics periratából tudjuk, hogy járt Temesváron, Lugoson és Nagyszebenben. Terve szerint a fegyveres felkelésnek Erdélyben és a Bánságban kellett volna kirobbannia. Ugyanakkor Martinovics programjában szerepelt Magyarország és Erdély konföderatív köztársasággá való átalakítása is. Martinovics alkotmánytervezete szerint a Bánság és Erdély *Valachica* néven mint külön tartomány foglalt volna helyet a konföderációban⁸.

A mozgalom résztvevői a polgári demokrácia eszméit terjesztették, és a kibontakozó művelődési törekvéseket határozott politikai tartalommal telítették. Az irodalom, a tudomány, a nyelv- és művelődési intézmények feladatai megfogalmazásában előtérbe nyomult a politikai szempont: a társadalom polgári átalakításának és a nemzeti lét megőrzésének, illetőleg kiteljesítésének a gondolata.

A magyar jakobinus mozgalom élén álló radikális demokrata értelmiségiek közül Kazinczy Ferencnek, a jeles írónak és a nyelvújító mozgalom vezető személyiségének volt a legélelénkebb kapcsolata az erdélyiekkel. Személyes érintkezésben állott, találkozott és levelezett mindazokkal a haladó szellemű férfiakkal, akik abban az időben az irodalomban, a tudományban, a közéletben alkotó munkával rangot vívtak ki maguknak, és akik a jövőről a francia forradalom példája szerint gondolkodtak.

A szervezkedés bizonyosága, hogy a jakobinus mozgalom programját tartalmazó kéziratot, a Szabadság és Egyenlőség Társaságának kétéját Erdélyben is másolták és terjesztették. A mozgalomnak Biharban, a Bánságban, a Partiumban és a történelmi Erdélyben egyaránt voltak tagjai, és még többen voltak olyanok, akik egyetértettek, illetőleg rokonszenveztek a jakobinusok céljaival.⁹

A jobbágyfelszabadítás napirendre tűzése és a nemzeti kérdés felvetése következtében az erdélyi román értelmiség is érdeklődéssel fordult a mozgalom felé. Dokumentumok bizonyítják, hogy a nagyváradi, belényesi és nagykárolyi román értelmiségiek bekapcsolódtak a mozgalomba, és a köznéppel között is terjesztették annak haladó eszméit.

A Martinovics vezette jakobinus mozgalom vérbefojtása után kegyetlen rémuralom kárhoztatta mozdulatlanúságra a politikai és művelődési életet. A bürokratikus abszolutizmus félt a szellemi és anyagi kultúra elterjedésétől.

Később a Napóleon felett győzedelmeskedő hatalmak kiépítették a gazdasági, politikai, nemzeti és kulturális elnyomás európai rendszerét. A Szent Szövetség keretében Sándor orosz cár, III. Frigyes Vilmos porosz király és I. Ferenc osztrák

császár kölcsönösen segítséget ígértek egymásnak minden külső és belső haladó törekvés elfojtására, mely uralmukat fenyegeti. A Szent Szövetséget létrehozó szerződő felek eleve szembefordultak minden haladó nemzeti törekvéssel, természetesen igyekeztek meggátolni a polgári nemzetvé válást elősegítő természetes folyamatokat, s bürokratikus intézkedések tömegével igyekeztek alattvalóikat kiforgatni anyanyelvükből és nemzeti hagyományaikból.¹⁰

4.

A nemzeti létből való kivetkőztetés programjának, melyet Kollonichtól Metternichig az osztrák nagypolitika számos vezető egyénisége dolgozott ki, illetőleg fejlesztett tovább, minden időben gyakorlati utasítások és országos akciók adtak nyomatékot. *Sorozatós állami és egyházi intézkedések gondoskodtak arról, hogy a bécsi Burgban fogant gondolatok valósággá váljanak, és az erőszakos vallási, nyelvi és nemzeti homogenizálás mihamarabb következze be.*

Erdélyt mindjárt az új politikai berendezkedés legelején ellenreformációs hullám borította el. A cél egységes katolikus vallású ország létrehozása volt. Az újrakatolizálás erőszakolása annál érzékenyebben hatott, mert a különböző vallások békés egymásmellettiségére Erdély szép hagyományokkal rendelkezett. Hiszen abban a korban, amikor a kontinens feudális országaiban a „cuius regio, eius religio“ („akié a birtok, azé a vallás“) elvének elfogadását kényszerítették a lakosságra, hívókra, az erdélyi fejedelemségben már az 1568-as tordai országgyűlésen a vallásszabadság gondolata diadalmaskodott. A diéta idevágó végzése kimondta: „mindön helyőrkön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerént, és az község [...] oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik.“¹¹ Miközben Nyugat-Európában véres vallásháborúk dúltak, az erdélyi fejedelmek lényegében türelmi valláspolitikát folytattak, s ennek keretében a román könyvkiadás és iskoláztatás érdekében is lépéseket tettek.

Most a Habsburg-abszolutizmus itt is alkalmazta kipróbált fegyverét — az ellenreformációt. Ez a törekvés szorosan egybekapcsolódott az erdélyi rendi alkotmány visszaszorításával. A Lipót-féle hitlevél vallási tekintetben a régi állapotok fenntartását ígérte ugyan, de a jezsuita rend a császári fegyverek védelme alatt rövidesen térítő akcióba kezdett. A visszaállított erdélyi katolikus püspökség élére a Habsburg érdekeket hűségesen kiszolgáló idegen, mindenekelőtt osztrák püspököt állítottak. Az új katolikus püspököt, Georg Sorgert is a főkormányzó és Steinville császári főhadparancsnok installálta, de egyben beiktatta Fehér vármegye örökös főispáni tisztségébe is. Királyi adományul a gyulafehérvári uradalmat nyerte. A püspök hallgatólagosan a gubernium első tanácsosa lett, akinek a kezébe került a cenzúra irányítása is. Jól kiépülő iskolahálózat és a szerzetesrendek tucatja szolgált a császárhű katolicizmus. A protestantizmus visszaszorítását egyre több templomfoglalás jelezte. Georg Sorger püspök már nyíltan a katolikus vallás vezető szerepére és a protestáns vallás visszaszorítására törekedett. Nemcsak a protestáns házassági jogot akarta korlátozni, és a nem katolikus diákok külföldi akadémiákon való tanulását megtiltani, hanem egyenesen azt a tanácsot adta az udvarnak, hogy töröltesse el a négy bevett vallásról szóló törvényt.¹²

Az ellenreformáció az erdélyi román ortodox vallás ellen is támadást indított. Ismeretes, hogy az erdélyi románság nagy tömegei az alkotmány sáncain kívül éltek, és semmiféle joggal nem rendelkeztek. A rendek a románokat és az ortodox vallást csak „megtúrt“-nek tekintették. Bécs tehát azt a célt tűzte ki, hogy a katolikus hitre térítéssel a románokat támaszul használhatja fel az erdélyi rendek ellen. Sőt abban reménykedett, hogy a Kárpátokon túli területekre is kiterjesztheti befolyását, és általában csökkentheti az ortodox cári Oroszország befolyását Délkelet-Európában. A jezsuiták ígéretekkel rábírták az erdélyi román ortodox püspököt, hogy fogadja el a Rómával való uniót, s ezt 1698-ban egy 38 esperesből álló zsinat sok vita után el is fogadta. Az így létrehozott görög katolikus egyház önállóságát azonban erősen korlátozta az a tény, hogy püspöke mellé kánonjogi okokra hivatkozva a jezsuita rend tagjai közül egy teológust neveztek ki. Ez az ún. auditor generalis 1773-ig ténylegesen ellenőrizte az unicus püspök minden lépését.¹³

A történelmi igazság szellemében le kell szögeznünk azt is, hogy a németesítés, amelyet az országtól idegen felsőklérus gyakran támogatott, még a kiváltságokat élvező katolikus egyház keretében sem talált egyöntetű visszhangra.

A görögkeleti, református, unitárius lelkészek mellett a katolikus alsópapság jó része határozottan felemelte szavát az erőszakos asszimiláció ellen, s mind a románok, mind a magyarok esetében az anyanyelv védelmezésének eszméje jegyében bátran kiállott a nemzeti lét biztosításáért. Az alsópapság és a felekezeti isko-

lák oktatóinak soraiból került ki lényegében a nemzeti küzdelem számos élharcosa. A Habsburgok egyházpolitikájának igazi célkitűzéseit tehát idejében felfedték mindazok, akik ellen irányult.

Az uniót elfogadó román klérus Bécs katolizálási szándékát politikai megfontolásból és a keleti rítus fenntartásával fogadta el. Abban reménykedett, hogy így sikerül kiszabadulnia a jobbágysorból, és vallásilag egyenjogúsíthatja magát. Ha a klérus kedvezőbb helyzetbe jutott is, az unió a tömegek helyzetén mit sem változtatott, nem hozta meg politikai és eszmei egyenjogúsítását. Hiszen Bécsnek nem ez volt a célja, csupán abszolutista szándékaihoz keresett tömegbázist Erdélyben. A rendek kiváltságos helyzetüket féltve szembefordultak a görög katolikus vallással. De szembefordult vele az egész ortodox világ, élén Havasalföld metropolitájával és uralkodójával¹⁴.

Az egyház mellett a hadsereg volt a másik országos intézmény, melyre a birodalmi és nemzeti homogenizálási politikában különös szerep várt. A hadsereg egységesen a német nyelvet használta, és jó iskolának ígérkezett, hogy abban csakis a Habsburg uralkodóra tekintő, csupán neki engedelmeskedő alattvalókat neveljenek.

A határvégi intézmény felállításával a központi hatalom katonai, gazdasági és politikai célokat követett¹⁵. 1699-ben már foglalkozott a haditanács a tiszai és marosi határörvidék gondolatával. 1702-ben külön területen (Erdély határától a Maros, majd a Tisza mellett Titelig) szervezték meg a szlavóniaihoz kapcsolódó szerb határörvidéket. Ez a török háborúk függvényeként állandóan változó határokhoz alkalmazkodó határörvidék az 1760–1780-as években teljesül ki, terjed ki keletre és északkeletre, végig a monarchia határszélén. Az ingyenes paraszthadsereg pénzügyi szempontból is kívánatosnak ígérkezett. A nyugati hadszíntér jelentőségének megnövekedése szintén indokolta a keleti határok biztonságának megteremtését. Végül az erdélyi határörvidék megszervezésével a rendiséget is gyengíteni akarta a bécsi udvar. Valójában arra törekedett, hogy a saját uraival hosszan tartó harcban álló székelyekből, valamint az antifeudális harcot mind hevesebben folytató román parasztságból a Habsburg államvezetést szolgáló hatalmi eszközt teremtsen. Ezt vallja maga Brukenthal főkormányzó is, kijelentve, hogy nem a hegyek védelme volt az első és legfőbb oka a katonai határörvidék létesítésének, hanem az ország belső biztonsága s általában az állam igazi hatalmának megnövekedése.

Egészében véve a román parasztság szívesen menekedett a földesúri joghatóság alól a szabad földbirtoklás, robotmentességet hozó katonai állapotba. Mégis. 1763-ban Beszterce vidékén a románság ellenállását kellett Buccownak megtörnie.¹⁶ 1764-ben pedig, mint ismeretes, Csíkban, Mádéfalván kerül sor a császári katonaság támadására és arra, hogy százával mészárolják le a határvégi szolgálatot vállalni nem akaró székelyeket¹⁷.

Szálván, Tánase Todoran ösztönzésére, a határörvidék felvételére kötelezett román parasztok, amikor Buccow osztrák generális Petru Pavel Áron egyesült püspök kíséretében az eskü letételére megérkezett, eldobták a fegyvereket, és megtagadták az eskütételt. Buccow véres megtorlásra készült; a Siskowich generális vezetése alatt működő bizottság halálra ítélte több román parasztot. Tánase Todorant kerékbe törték, s három társát felkaszották.

Ennél is keményebb volt az ellenállás a Székelyföldön. Buccow generális itt is minden eszközt igénybe vett, hogy rákényszerítse a székelyekre a fegyverhordozást. Tevékenysége eredménytelennek bizonyult. Csíkban, Gyergyóban, Kászonszékeken és Háromszékeken mindenütt általános volt az ellenállás. A sorozás végrehajtására újonnan kinevezett Siskowich tábornok erős katonai kísérettel látott hozzá 1763 késő őszen az erőszakos katonai állításhoz. December végén Felcsíkba vitték a hírt, hogy Mádéfalva férfi lakossága felhúzódtott a havasokba, s ott a többi csíki és háromszéki faluból érkezett székelyekkel az ellenállás megszervezésére készült. Amikor azonban a mit sem sejtő székelyek visszatértek a faluba, Siskowich generális Carato alezredes vezénylete alatt egy 1400 főnyi és ágyúkkal is felszerelt katonaságot vezényelt ki ellenük. Ez körülvárta a falut, és 1764. január 7-én hajnalban ágyútűzet zúdított az anyai nyomorúságot átélő székelyekre. Ezután a gyalogság indult támadásra. A vérfürdőben mintegy 400 székelyt gyilkoltak le, de nagy volt a sebesültek száma is. *Siculicidium* néven tartja számon a történetírás a másfél százados Habsburg-elyomás eme néppusztító tettét. A szuronyok csendjében ezek után ellenállás nélkül folyt a sorozás. Így köteleztek mintegy tízezer székely családot a határörvidék nehéz terhének hordozására. Mint ahogy a székely és a román parasztok a szervezés időszakában is igyekeztek kapcsolatot teremteni, az erőszak és véres végrehajtás vesszője is egyformán sújtotta őket.

Már a határörvidék felállítását megelőző időszakban igen sokan vándoroltak ki Moldvába. A XVI. és XVII. század folyamán kitelepült csángó-magyarok szá-

mát jelentősen növelték azok a székelyek, akik a II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes felkelésének leverése után kényszerültek vándorbotot venni a kezükbe. A bécsi hatalom berendezkedése idején a Székelyföld a kegyetlen megpróbáltatások sorozatát éli át: nem elég, hogy pestis, éhínség pusztítja a népet, megindul a szabad székelyek örökös jobbágságra kötelezése is. A nyomorúságtól hajtva sokan Moldvában próbáltak szerencsét. 1718-ban már a főkormányzók is kénytelen felfigyelni a „csopórtos elszéledésre”, és felszólítja a székely székek vezetőit, hogy a nép „nagy bódulását és fészkiából való kimozdulását” igyekeznek megakadályozni. De a hatóságoknak nem állt módjukban feltartóztatni az útrakelőket. 1741-ben a gyergyóiak az országgyűlésnek panaszozzák el, hogy „az nagy szükség miatt a székük lakosai elbujdostak, ki Molduvába, ki pedig szélyel az országba, úgy annyira, hogy némely falukba majd lakosok nem maradtak”. A határőrség szervezése idején, a mádэфalvi vérengzést követően ismét sok ezer székely család menekült Moldvába a törvénytelen katonakösdés és a kíméletlen üldözés elől. A főleg Csíkból érkező menekülő székelyek tekintélyes része Moldvában a csángó-magyar falvakban telepedett le. A források tanúsága szerint megérkezésükkel jelentősen megszaporodott Bákó környéke több falujának csángó lakossága. A határőrség szervezésekor kimenekülőkből származott Pusztina, Lábnik, Kalugarán, Parinca, Gajcsána, Ketris moldvai községek magyar lakossága¹⁸.

1764 tavaszán az erdélyi központi hatóságokhoz Beszterce vidéki román parasztok elvándorlásáról érkeztek hírek; ősszel pedig Doboka, Szolnok, Kolozs és Torda megyéből jött tudósítást, mintegy ezer román és magyar paraszt szökéséről. Mária Terézia 1764 őszén, bocsánatot ígérve, megkísérli a székely kivándorlók visszatérítését. Ez a kísérlet azonban kudarcra jutott. Miközben 1766-ban az udvar ausztriai protestánsokat telepít a szászok közé, Radna vidékiek, fogarasföldiek, valamint székely székbeliek tömegesen menekültek át a határon, jóllehet a szorosokat szigorúan őrzik. A kivándorlás 1767-ben is folytatódik. Száz és száz család költözött Moldvába. 1774-et követően a frissen szerzett, Habsburg-tartományá lett Bukovina területén telepedtek le sokan a nemrégben Moldvába menekült székelyek közül is. 1776-ban kezdődött meg, majd 1784-ben és 1786 között folytatódott az áttelepülés. Józseffelva, Fogadjisten, Istenségit, Hadikfalva, Andrásfalva nevű falvakban telepedtek le a többségükben Csíkból, valamint Háromszékből elmenekült székelyek, akik a mádэфalvi veszedelem üldözöttjeiként többé nem tértek vissza apáik földjére. Ők voltak a bukovinai csángó-magyarok.

A határőrség keretében az erőszak diadala után a bécsi udvar hozzáállott az egységesített katonai-neveléshez. Jóllehet a határőrök továbbtanulását felső tanintézetekben nem engedélyezték, az elemi fokú oktatást szorgalmazták és elősegítették.¹⁹ Természetesen itt is a német nyelvű oktatást erőltették. Nem véletlenül fakadt ki a székely határőr katoná, Gábor Aron amiatt, hogy itten sohasem fogja „a katonát elévinni az ész, jellem és derékség, hanem a németség, a servillizmus és a protectio”²⁰.

A kemény fegyvelés ellenére, az idegenből jött tisztek ama kísérlete, hogy megtörjék és engedelmes eszközözé tegyék a határőröket, végül is kudarcba fulladt. Éppen itt, a határőrvidéken, a kétségkívül tágabb látókörű és haladottabb szabadparaszti hagyományokkal rendelkező parasztkatonák és a lassanként mégiscsak gyarapodó számú nemzetükbeli altisztek, tisztek táboraiban fejlődött a nemzeti öntudat, erősödött a szabadságvágy, végső soron a polgári forradalomhoz vezető eszmeiség²¹.

A felvilágosodott abszolutizmus a korszerűség, a modern európaiság köntöskébe próbálta átöltöztetni a birodalom hagyományos központosítási céljait.

Habsburg nacionalista, birodalmi államideológiaként tűnik fel a XVIII. század harmadik harmadában az az eszme, hogy meg kell teremteni „a lelkek egységét”, mégpedig úgy, hogy a lakosság ugyanazt a katolikus vallást kövesse és ugyanazt a német nyelvet beszélje, mint amelyet az uralkodó követ és beszél. A birodalom boldogsága attól függ, hogy a népek lelke milyen mértékben lesz azonossá az uralkodóéval. A lakosság nemzetiségileg egységes arculata kialakítása eszközeinek megválogatásában Mária Terézia a katolikus hitelesítésre, fia II. József viszont a németesítésre helyezte a hangsúlyt.

II. József abból a felismerésből kiindulva, hogy a birodalmát alkotó egyes tartományok között túl nagy a különbség, elhatározta, hogy felszámolja történelmileg kifejlődött sajátosságait, hagyományait, és minden szempontból egységes birodalomba olvasztja őket be. Az államban látta a közös legfőbb földi létetemenyesét, és úgy vélte, hogy annak erős központosításával személyesen gondoskodhat minden alattvalója egyéni boldogságáról, azokról, akiknek többségét akaratuk ellenére kell a jólét és megelégedettség irányába vezetni. A német nyelv általános hivatali nyelvvé való tételét is abból az alapelvből vezeti le, hogy az uralkodó így tudja egységesen gyakorolni a maga népboldogító hatalmát. Azt hitte,

hogy közigazgatási úton, rövid idő alatt német nyelvűvé lehet nevelni a birodalom lakosságát, s mindenki örömmel fogadja a császári kezdeményezést, hisz így egyszerűen alkalmassá válik a magasabb kultúra befogadására. Elég lesz a hivatalokban kötelezővé tenni a német nyelvet, a hadseregben a német vezényszót, és az oktatásban biztosítani a német nyelv kizárólagosságát, *hogy egy emberöltő alatt a birodalom népei, elfelejtve anyanyelvüket, örömmel váljanak német ajkúakká.*

Rendeletben, felvilágosító brosrában nem volt hiány²², százával követték egymást, hogy a császár üdvös céljait a néptömegekkel megismertessék, főleg a reájuk háramló előnyöket és hasznos híreszteljék. A nagy költséggel és sok-sok energiával megindított németesítés néhány látszateredményen és sok félrevezetően hengegő jelentéssel túl eredeti célját nem érte el. Ellenkezőleg! Nem képzelt ellenállást váltott ki.

II. József germanizáló törekvéseivel szemben elemi erővel buzdott fel a birodalom nem német nemzetiségű népeinek nyelvvédő, anyanyelvet művelő mozgalma. Olyannyira, hogy a császár halálát követően az udvar kénytelen felhagyni a német nyelv erőszakolásával, de a nemzeti mozgalmak nyelvi követeléseivel szemben, közigazgatásban és oktatásban, no meg a tudományban ismét a latinnak biztosított elsőbbséget. A latin nyelvű kultúrának ez a Bécsből kiinduló támogatása oda vezetett, hogy a klasszikus műveltségnek ezzel a nagy hagyományú nyelvével mindazok szembeszegültek, akik a társadalmi és nemzeti kérdésben a haladás oldalára állottak. Világnézeti állásfoglalást jelentett a XIX. század első felében, hogy a latin nyelv kérdésében ki hogyan nyilatkozott. A latin nyelvet kitűnően ismerő tudósok és írók ismerték fel a probléma politikai horderejét, és követelték, hogy az anyanyelvet a közéletben és művelődésben helyezték az őt megillető jogaiba, ugyanakkor műveikkel, tudományos és irodalmi alkotásokkal bizonyították az anyanyelv életrevalóságát és mindenféle információ hordozására alkalmas voltát.

JEGYZETEK

1. Wellmann Imre: *Népesség és mezőgazdaság a XVII. és XVIII. század fordulóján.* Történelmi Szemle, 1975. 710—712.
2. Cserei Mihály *Históriája 1662—1711.* Pest, 1825. 454—478.
3. II. Rákóczi Ferenc: *Fejezetek a Vallomásokból.* Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Benkő Samu. Buk., 1978.
4. Grünwald Béla: *A régi Magyarország. 1711—1825.* Bp., 1888. 464—466.
5. I. m. 465—470.
6. Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika.* Kvár, 1944. 9.
7. *Istoria României* III. 838—839., 841—847.
8. Benda Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom iratai I.* Bp., 1957. LXXVI—LXXXII.
9. Jancsó Elemér: *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Buk.—Kvár, 1957. 394—415.
10. Andics Erzsébet: *Metternich és Magyarország.* Bp., 1975. 37—38.
11. *Erdélyi országgyűlési emlékek II.* Szerkesztette Szilágyi Sándor. Bp., 1877. 343.
12. Jancsó Benedek: *Erdély története.* Kvár, 1931. 198—199.
13. *Erdély története I.* 224—226.; I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697—1792.* Bp., 1946. 40—34.; I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok.* Bp., 1966. 68—69.; D. Prodan: *Supplex Libellus Valachorum.* Buc., 1967. 2. kiadás. 17.
14. *Istoria României* III. 237—243.; *Erdély története I.* 228—230.; Bányai László: *Közös sors — testvéri hagyományok.* Buk., 1973. 116—117.
15. Carol Göllner: *Regimente grănicerești din Transilvania 1764—1851.* Buc., 1973.; Valeriu Șotropa: *Districtul grăniceresc năsăudean.* Cluj, 1975.; Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762—1764-ben. Okirattárral (1761—1790).* Bp., 1908.
16. Vasile Bichigan: *Material documentar.* Arhiva Someșeană. 1930. 13:350.; V. Șotropa: *Infanțarea grăniței militare năsăudene.* Arhiva Someșeană, 1938. 24: 69—71., 79.
17. Szádeczky i. m. Lásd még: Michael Conrad von Heidendorf: *Eine Selbstbiographie.* Kiadja Rudolf Theil. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. XV. 128—133.; Halmágyi István *naplója 1752—*

1753, 1762—1769 és iratai, 1769—1783. Közli Szádeczky Lajos. *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XV—XVIII. századból*. In: *Magyar Történelmi Emlékek* 38. Bp., 1906. 24—76.

18. Mikecs László: *Csángók*. Bp., 1941.

19. Benkő Samu: *Sorsformáló értelem*. Buk., 1971. 85—123., 183—205.

20. Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re*. Bp., 1881. 504.

21. Imreh István: *A rendtartó székely falu*. Buk., 1973. 30—32.

22. Cornelia Bodea: *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*. Studii. Revistă de istorie, 1956. 87—104. Lásd még: A. Veress: *Orînduieii românești vechi tipărite în Ardeal 1744—1848*. Buc., 1926.

TAKÁCS TIBOR

AHÁNY TÁNYÉROM, ANNYI CSILLAGOM

A lakásom most a teljes világ, egyenlítője két szobám között, korondi kosár-lámpám fent a nap, és vannak magam-szabta délkörök, van északi és déli féltékém, s megvetett ágyam maga a hajó, itt utazom két EKG között, és gyógyszerem megannyi nyugtató.

És éjjel-nappal itt ragyog az ég, északi féltékém: írószobám, a falakról cseréptányérjaim sütnék-ragyognak-villóznak le rám, a kékben fürdő vásárhelyiek, s keringenek ám a korondiak, s Szatmár végéből küsztek föl ide a százesztendőös vámfalusiak!

És ha az egyenlítőn túljutok, másik szobám ege már újra más, ahány tányérom, annyi csillagom, és mind-mind csupa rámcsoválkozás! Egy apátfalvin ott a kék kereszt, az Dél-Keresztje, eget és ragyog, s a telkibányai tányérjaim között a hollóházi csillagok!

Így utazom a szeptemberi nyár tűzében én a két földrész között, s figyelem: bennem hol az a határ, ami elválaszt s ami összeköt, és amin innen még dobog a szív, és amin túl az ember már halott, s összemosódik a két féltéke, és lezuhannak mind a csillagok!

ZSÖGÖDI SZÍNEK

Milyen az a zsögödi kék, milyen is a zsögödi égbolt, forró, tüzes, vad kék igék — Imre bácsi igen, ilyen volt.

Milyen az a zsögödi zöld, milyen az a zsögödi erdő, — hát Imre bácsi megszökött, Imre bácsi de nagy tekergő.

Az a zsögödi vad piros, az innen lopott metsző-sárga, az, ami többé már tilos, az itt van mind képekbe zárva!

Az a zsögödi áhitat ami kísér szívenütönten, a patakparton megítat e 77-es fagyos őszben.

S viszem, mert mást nem vihetek, a kéket, zöldet, piros, sárgát, s a színek — vadul idetett foltok — Nagy Imrét variálják!

1977. október 6.